

แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา

พระมหายงยุทธ กนตาโก (เสริมจันทร์) ดร. (2016)¹

อาจารย์วิทยาลัยพระธรรมทูต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งจากผลงานวิจัยระดับดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “วิเคราะห์อัตถิภาวนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้เขียนได้เรียบเรียงและตั้งชื่อเรื่องใหม่ว่า “แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา” เป็นการต่อยอดผลงานทางวิชาการ โดยมีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษาแนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา (๒) เพื่อเผยแผ่ผลงานทางวิชาการแก่สาธารณชน มนุษยนิยมเป็นแนวคิดเพื่อทำความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจในความเป็นมนุษย์ แม้มีความแตกต่างกัน เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคมมนุษย์ แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา มีหลักทฤษฎีที่กล่าวถึงความ เป็นมนุษย์ และแนวทางปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายที่สันติสุขชัดเจน เป็นหลักปฏิบัติของมนุษย์ เน้นความสำคัญที่การกระทำของมนุษย์ เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่สันติสุขอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: แนวคิด, มนุษย์, มนุษยนิยม, พุทธปรัชญา, สัตติสุข

๑. บทนำ

แนวคิดของมนุษย์ในยุคสมัยกลางเป็นต้นมา มีศรัทธาและการดำเนินชีวิตที่ยึดติดในตัว ของศาสนา(แบบเทวนิยม)มาก จนบางครั้งเชื่ออย่างงมงาย จนมองโลกในแง่ร้าย กลายเป็นชนวนก่อ ความรุนแรงต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ยุคหลังต่อมาความเชื่อของมนุษย์ได้เปลี่ยนไป จนเข้าสู่ยุคสมัย ฟันฟูติลปวิทยา (Renaissance) เกิดความคิดใหม่ มุมมองและความเชื่อของมนุษย์ จากเคยมองโลก ในแง่ร้าย กลายมาเป็นมองโลกในแง่ดี มนุษย์มีความเห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น และเชื่อว่ามนุษย์มี ความสามารถ มีคุณค่าในตัวเอง จึงเป็นที่มาของแนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) นักวิชาการได้หัน มาให้ความสนใจแนวคิดพุทธปรัชญามากขึ้น เนื่องจากให้ความสำคัญในความเป็นมนุษย์มาแต่ต้น

¹ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาปรัชญา จากมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2559)

๒. เนื้อหา

แนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) มีความเชื่อในความสามารถของมนุษย์ จึงพยายามกระตุ้นให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของตัวเอง เชื่อว่ามนุษย์มีสติปัญญาที่สามารถจะขึ้นชมกับความรู้และความจริงได้ หากมนุษย์เชื่อในคุณค่าและความสำคัญของความเป็นมนุษย์ มนุษย์ก็จะมีสิทธิ์ค้นหาสัจจะและความดีงามตามความสามารถได้ พุทธปรัชญาเน้นให้มนุษย์ได้ตระหนักรู้ตนเอง ในการกระทำของแต่ละคน มนุษย์จึงสามารถกำหนดชะตาชีวิตของตนเองโดยมิได้เชื่อว่า มีผู้ใด หรือมีอำนาจใดเหนือใครในเรื่องของการกระทำ การกระทำจึงกลายมาเป็นอำนาจที่มนุษย์กำหนดได้เอง เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตัวเอง พุทธปรัชญาจึงมีหลักการอยู่ว่า ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน² แนวความคิดนี้กลายเป็นแรงกระตุ้นให้มนุษย์เกิดความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์ จึงเรียกว่ามนุษยนิยม

พุทธปรัชญาให้ความสำคัญในความเป็นมนุษย์ที่มีการกระทำ การกระทำเกิดจากการตัดสินใจของมนุษย์(เจตนา) การกระทำของมนุษย์แต่ละคนจึงมีความสัมพันธ์อยู่กับบุคคลและสภาพแวดล้อมด้วย เมื่อเราคิดและตัดสินใจกระทำอะไร ไม่ไร้ผล คือย่อมมีผลกระทบเสมอ จึงให้เราพิจารณาให้ดีเสียก่อนแล้วค่อยทำ การกระทำจึงจะไม่ผิดพลาด นักปรัชญาท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า “มนุษย์ตัดสินใจในสิ่งที่เขาเป็น และสิ่งที่คนอื่นเป็นพร้อม ๆ กันไปด้วย”³ แค่นั้นยังไม่พอ พุทธปรัชญายังให้มนุษย์ใส่ใจคนรอบข้าง ด้วยตรัสว่า “พึงกระทำตัวเองให้เป็นเครื่องเปรียบเทียบ” เน้นความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แล้วการกระทำนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เช่นตัวเราเองรักความสุขเกลียดความทุกข์ฉนั้นใด คนอื่นก็รักความสุข เกลียดความทุกข์เช่นกันฉนั้น เมื่อตระหนักรู้ได้อย่างนี้ การตัดสินใจกระทำอะไร จึงจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ตนและคนอื่นด้วย พุทธปรัชญาให้โอกาสแก่ความเป็นมนุษย์ในลักษณะนี้อย่างเท่าเทียมกันในการที่จะแก้ไขหรือปรับปรุงตนเองไปสู่เป้าหมายที่สูงขึ้น

² ชู. ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒/๓๖.

³ ฌอง-ปอล ซาทร์, *ปรัชญาเอ็กซิสเทนเชียลลิสม์ก็คือมนุษยนิยม*, แปล และเรียบเรียงโดย วิทยา เศรษฐวงค์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๑), ๑๒-๑๓.

พุทธปรัชญาให้ความสำคัญแก่ความเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถพยายามด้วยตัวเองจนประสบความสำเร็จได้ โดยไม่ต้องรอคอยหรืออ่อนวอนร้องขอต่อสิ่งใดให้ช่วยหรือดลบันดาล จึงเป็นแนวคิดแบบมนุษยนิยมโดยแท้ เพราะเน้นความสำคัญที่ตัวตนของมนุษย์แต่ละคนด้วยการลงมือกระทำแทนการอ่อนวอนร้องขอ

พุทธปรัชญาเสนอแนวคิดที่ว่า “ความเป็นมนุษย์สำคัญกว่าชาติกำเนิด” ความสำคัญอันดับแรก คือ ความเป็นมนุษย์มาก่อนความเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศ หรือศูทร วรรณะต่าง ๆ เป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นภายหลัง รวมทั้งสิ่งที่เป็นวิธีปฏิบัติที่มนุษย์บัญญัติกันขึ้นมาภายหลัง ยกตัวอย่างเช่น ระบบจารีต ประเพณี กฎเกณฑ์ต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ จะมีคุณค่าหรือไรค่า ขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์ ที่จะเป็นผู้เลือกสรร หรือให้ค่าว่าจะยอมรับมัน หรือปฏิเสธก็ได้ เพราะมิใช่เป็นสิ่งตายตัว มิใช่เป็นสัจจะ แต่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่มนุษย์จะเลือกเองได้ นักปรัชญากรีกท่านหนึ่งกล่าวไว้ว่า “มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง” (Man is the measure of all things)⁴ นักปรัชญาอติถาวรนิยมนมองว่า ปรัชญาที่แท้จริงต้องเป็นแนวคิดที่ช่วยให้มนุษย์แต่ละคนได้เรียนรู้ปัญหาและแก้ไขปัญหานั้นได้ด้วยตัวเองอย่างอิสระ มิใช่จะต้องทำตามคำสั่งว่าต้องทำอย่างนั้นต้องทำอย่างนี้

แนวคิดเช่นนี้สนับสนุนหลักการของอริยสัจ ๔ ในพุทธปรัชญาได้เป็นอย่างดี เพราะความจริงคืออริยสัจ ๔ มีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน เป็นความจริงที่มีกระบวนการของการแก้ไขปัญหาลำหรับมนุษย์แต่ละคนต้องลงมือกระทำด้วยตนเองจึงจะเกิดผล เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่จะเป็นผู้รู้ปัญหาและสาเหตุของมันแล้ว ดำเนินวิธีการแก้ไขปัญหานั้นด้วยตัวเอง จึงมีเหตุผลที่กล่าวได้ว่า “พุทธปรัชญาเป็นต้นแบบของมนุษยนิยม” เป็นมนุษยนิยมในแบบของพุทธปรัชญา คือเน้นความสำคัญในความเป็นมนุษย์ โดยเน้นให้มนุษย์เข้าใจตนเอง และพึ่งตนเอง แก้ไขปัญหาด้วยตนเอง แทนการรอคอยโชคชะตาหรือพึ่งพาสีงภายนอก ตามความเชื่อของลัทธินิยัตินิยม (determinism)

ในการพึ่งตนเองนั้น ผู้เขียนขอยกพระมหาชนกเป็นตัวอย่างของมนุษย์ผู้ที่กำหนดชะตาชีวิตของตัวเอง โดยการเลือกและตัดสินใจกระทำในสิ่งที่คนอื่นไม่กระทำ แล้วเพียรพยายามด้วยพลังกำลังของตัวเอง ว่ายนํ้าท่ามกลางมหาสมุทรจนรอดพ้นจากความตายไปสู่เป้าหมายตามที่ต้องการ

⁴ เป็นคำกล่าวของโปรแทกอร์ส (Protagoras พ.ศ. ๖๓๓-๖๓๓) หนึ่งในนักปรัชญามนุษยนิยมยุคกรีกตอนต้นของกลุ่มโซฟิสต์ (Sophists) โดยมีเพื่อร่วมอุดมการณ์ คือ จอเจียส (Gorgias) โพรดิคัส (Prodicus) ฮิปเปียส (Hippias) และ ทรานิมาคัส (Trasymachus)

ได้ โดยมีได้รั้งรอกอยโชคชะตาหรือเทวองค์ใดมาช่วยเหลือ ผลสุดท้ายเทวดาก็ทนอยู่ไม่ได้ต้องออกมาช่วยจนถึงเป้าหมายตามต้องการ

๒.๑ แนวคิดมนุษย์กับธรรมชาติของมนุษย์แบบเทวนิยม

แนวคิดเรื่อง“มนุษย์นิยม”กับทฤษฎีจริยศาสตร์ปทัสถาน (norms) ของปรัชญาศาสนาแบบเทวนิยมตะวันตก เช่น ระบบปรัชญาของค่านท์กับความเชื่อทางศาสนา เหมือนเป็นกฎเดียวกันกับปรัชญาศาสนาเทวนิยมของตะวันออก เป็นกฎเดียวกันคือเชื่อว่า“มีผู้สร้างและสิ่งถูกสร้าง” ในปรัชญาศาสนาตะวันออก เช่น สำนักคิดในอินเดียนั้นส่วนใหญ่ มีความเชื่อว่ามีผู้สร้าง พระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์จากอวัยวะที่แตกต่างกัน มนุษย์จึงมีฐานะแตกต่างกันจนกลายมาเป็นระบบวรรณะ ๔ ในสังคมอินเดีย และยังพบคำสอนที่ตอกย้ำความเชื่อเข้าไปอีกว่า “ใครเกิดในวรรณะใดก็เพราะกรรมเป็นตัวกำหนดบทบาทฐานะและหน้าที่ไว้เช่นนั้นแล้วเปลี่ยนแปลงไม่ได้” กฎแห่งกรรมในแบบเทวนิยมจึงเป็นเหมือนคำสาปที่อาตัมกับเอวาได้รับ หรือเป็นคำสั่งเด็ดขาดที่ไม่สามารถโต้แย้งเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ นอกจากยอมรับชะตากรรมไปตลอดชาติ

มนุษย์ในความเชื่อแบบเทวนิยม จึงมีธรรมชาติที่ไม่สามารถแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงอะไรได้ และความเชื่อเช่นนี้มีใช่เพียงแค่รูปร่างหน้าตา แต่มันครอบคลุมเข้าไปถึงจิตวิญญาณและพฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์ด้วย จึงไม่สามารถเป็นอย่างอื่นได้นอกจากเป็นไปตามที่กำหนด ยกตัวอย่างเช่น หากเชื่อว่าบุคคลคนหนึ่งที่เกิดมาในวรรณะสูง แม้จะทำผิดทำชั่วเพียงใดก็ยังเชื่อว่าเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ เพราะฐานะการันตีความสูงส่ง และได้ถูกกำหนดไว้เช่นนั้นแล้ว ใครเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ส่วนคนที่เกิดมาในวรรณะต่ำ เช่น วรรณะศูทร หรือจัณฑาล แม้จะทำความดีเพียงใดก็ยังเชื่อว่าเป็นต่ำทราม เพราะถูกกำหนดไว้ว่าเป็นชนชั้นต่ำ เปลี่ยนแปลงอะไรไม่ได้เช่นกัน เช่นเดียวกันศาสนาเทวนิยมของตะวันตกที่เชื่อว่า มนุษย์มีบาปกำเนิด คือบรรพบุรุษของมนุษย์เป็นคนบาป มนุษย์ทุกคนจึงเชื่อว่าเป็นคนบาป จนกลายเป็นปัญหาข้อถกเถียงกันในเชิงจริยศาสตร์เรื่อยมา

ในแนวคิดเรื่องแบบของเพลโตก็ดี แนวคิดเหตุผลนิยมของค่านท์ และเดสการ์ตก็ดี มีความเชื่อพื้นฐานอยู่อย่างหนึ่ง คือ เชื่อในธรรมชาติของมนุษย์ มนุษย์มีแนวโน้มไปเช่นใดก็คาดการณ์ว่านั่นเป็นธรรมชาติของมนุษย์ จึงมักคาดการณ์มนุษย์ไว้เป็นแบบตายตัว เหมือนตัดเสื้อตัวเดียวสวมใส่ได้หมดทุกคน การกำหนดแนวทางการปฏิบัติตนจึงเป็นไปแบบมาตรฐานเดียวกัน ซึ่งนักปรัชญาอรรถิภาวนิยมมองว่ายังสลัดไม่หลุดออกจากแนวคิดแบบเทวนิยม

ลองพิจารณาข้อความต่อไปนี้ว่า

“เขาลักขโมยของคนอื่น เพราะเขาเป็นโจร และข้อความที่ว่า “เขาเป็นโจรเพราะเขาลักขโมยของคนอื่น”

ถามว่าข้อความไหนเป็นแนวคิดแบบเทวนิยม และแนวคิดแบบอเทวนิยม พุทธปรัชญามีทัศนะอย่างไรต่อข้อความดังกล่าวนี้

หากเทียบกับทัศนะที่เชื่อว่า

มนุษย์ทุกคนเกิดมาจากบาป

นาย ก เป็นมนุษย์คนหนึ่ง ดังนั้น นาย ก เป็นคนบาป

จึงเท่ากับข้อความที่ว่า “เขาลักขโมยของคนอื่น เพราะเขาเป็นโจร” คือเน้นที่ความเป็นส่วนข้อความหลังที่ว่า “เขาเป็นโจรเพราะเขาลักขโมยของคนอื่น” ข้อความนี้เน้นที่การกระทำ

ตรรกบทข้อนี้ หากข้ออ้างเป็นจริงตามนั้น มนุษย์ทุกคนไม่พ้นเป็นคนบาป จึงเท่ากับว่า “มนุษย์ทุกคนเป็นโจร นาย ก เป็นมนุษย์ ดังนั้น นาย ก จึงเป็นโจร” และ “โจรทุกคนลักขโมย, นาย ก เป็นโจร ดังนั้นนาย ก จึงต้องลักขโมย” นี้เพราะกรรมเก่าที่ทำให้เขาต้องเป็นโจร ความเป็นโจรมันจึงบังคับให้เขาต้องลักขโมยของของคนอื่นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอะไรได้ มีทางเดียวที่จะไม่ให้เขาลักขโมยนั้นคือวิสามัญฆาตกรรมโจรเสีย

แนวคิดเช่นนี้มันเชื่อมโยงไปในหลาย ๆ เรื่อง หลายมิติในสังคมโลก แม้ทัศนะคติที่มีต่อมนุษย์ด้วยกันเอง หากมีความเชื่อเช่นนี้ก็มองมนุษย์ แตกต่างจากมนุษย์ กลายเป็นพวกผีดำ ผีขาว เป็นยิว หรือเป็นจีน เป็นไทย เป็นส่วย เป็นลาว เป็นเขมร เป็นพม่า หากผู้มองมีทัศนะคติต่อพวกเขาอย่างไร ก็จะติดป้ายชื่อให้พวกเขาอย่างนั้น เพราะเชื่อว่าคนเหล่านั้นเขาต้องเป็นอย่างนั้นจริง ๆ ไม่มีทางเปลี่ยนแปลง นี่คือการเชื่อในแบบเทวนิยม

ดังนั้นเราจึงพบเห็นอยู่บ่อยครั้งว่า คนผิวดำยังถูกรังแกจากคนผิวขาว พวกศูทรยังถูกทุบตีจากคนวรรณะสูงกว่า ชนชาติที่เจริญกว่าหมิ่นชนชาติด้วยพัฒนา และอื่นอีกมากมาย เพราะสาเหตุนี้เองจึงก่อให้เกิดสงครามระหว่างเทวนิยมด้วยกันเองหลายศตวรรษมาแล้ว

พุทธปรัชญาไม่ยอมรับแนวคิดเช่นนี้จึงปฏิเสธระบบวรรณะ มีตัวอย่างว่า พราหมณ์ทั้งหลายถือตัวถือตนว่ามีชาติกำเนิดดี พระพุทธเจ้าแย้งว่า นามและโคตรเป็นเพียงสิ่งสมมติ ปรากฏอยู่ได้เพราะรู้ตามกันมา ญาติสาโลหิตกำหนดไว้ในกาเนิดนั้น ๆ นามและโคตรที่กำหนดเรียกกันนี้ เป็น

ความเห็นที่ฝังแน่นอยู่ในใจมานานของพวกคนผู้ไม่รู้ความจริง เมื่อไม่รู้จึงกล่าวบุคคลว่าเป็นพราหมณ์ โดยกำเนิด

๒.๒ แนวคิดมนุษย์กับธรรมชาติของมนุษย์แบบพุทธปรัชญา

มนุษย์ในพุทธปรัชญาหมายเอาชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนธรรมชาติของมนุษย์ในแนวคิดของพุทธปรัชญา มิได้หมายความว่าอย่างที่กล่าวมา แม้พุทธปรัชญายอมรับว่า มนุษย์มีธรรมชาติแต่มีใช้เป็นธรรมชาติยืนพื้นหรือตายตัว เช่น ความมีเหตุผล ความไร้เหตุผล ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความอิจฉาริษยา ความเสียใจ ความปลื้มปิติ ความดีใจ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่ธรรมชาติเหล่านี้มิใช่สิ่งถาวรที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด เป็นเพียงอารมณ์ความรู้สึกอันเป็นธรรมชาติที่จรมา (อุปกิเลส) จึงมิใช่ธรรมชาติที่เป็นจริงของมนุษย์ ถ้าหากธรรมชาติเหล่านี้เป็นความจริง คำกล่าวว่า นาย ก เป็นคนไม่ดีเพราะมีความโกรธ นาย ก ก็จะเป็นคนไม่ดีตลอดไปเพราะมีความโกรธ แต่ความจริงนาย ก มิได้โกรธใครตลอดเวลา ความโกรธจรมาเป็นครั้งคราว นาย ก จึงมิใช่เป็นคนไม่ดี ที่จริงควรจะกล่าวว่า เพราะความโกรธทำให้นาย ก เป็นคนไม่ดี เพราะความโกรธใคร ๆ ก็ไม่ชอบ มันทำลายความสุขทั้งของตนเองและคนที่อยู่รอบข้าง จึงเรียกว่าไม่ดี

พุทธปรัชญาไม่ยอมรับในธรรมชาติแบบตายตัวของมนุษย์ มนุษย์จึงสามารถพัฒนาตนไปได้ถึงจุดสูงสุดตามความสามารถ หากจะบอกว่าเป็นความหมายของพุทธปรัชญา คือให้ความสำคัญแก่ความเป็นมนุษย์ ที่สามารถเข้าใจกฎธรรมชาติ มิใช่กฎที่มนุษย์สร้างขึ้นจากจินตนาการ แต่เป็นกฎของความเป็นจริงทางธรรมชาติ ความเข้าใจกฎเช่นนี้ที่เรียกว่า “การตรัสรู้” ซึ่งเป็นปัญญาของมนุษย์ โดยมนุษย์และเพื่อนมนุษย์ ปัญญาของมนุษย์เองเป็นตัวเปิดเผยความลับของธรรมชาติที่มีอยู่ แต่ถูกปกปิดโดยความคิดแบบเทวนิยมมายาวนาน พุทธปรัชญาจึงเปรียบเหมือนดวงประทีปที่ถูกจุดขึ้นท่ามกลางความมืดมิด เหมือนเปิดของที่ถูกลิดไว้ยาวนาน เหมือนพระอาทิตย์ที่ส่องแสง ทำให้ผู้มีตาดีมองเห็นแสงสว่างและสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเขาเอง

พุทธปรัชญาเป็นกรรมนิยม คือ ยืนยันความเป็นมนุษย์ที่การกระทำ มิใช่สิ่งถูกสร้างหรือถูกสาป บังเจกบุคคลนิยามตัวเองได้ด้วยอาการกระทำ บุคคลเป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นช่างศิลป์ก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นผู้รับใช้ก็เพราะกรรม บุคคลแม้เป็นโจรก็เพราะกรรม เป็นทหารอาชีพก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตก็เพราะกรรม แม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรมทั้งสิ้น บัณฑิต

ทั้งหลายผู้มีปกติเห็นความมีเหตุปัจจัย (ปฏิเสธสมุปบาท) มีความรู้ความเข้าใจในกรรมและผลของกรรม ย่อมพิจารณาเห็นกรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม

มโนทัศน์มนุษยนิยมแห่งพุทธปรัชญาตั้งอยู่บนฐานประสบการณ์ส่วนบุคคล โดยเน้นให้เกิดการตระหนักรู้ มากกว่าที่จะให้ยอมรับตามคำสอนแบบยึดติดตามคัมภีร์ (มา ปิฎกสัมปทาเนน) เช่น ความเชื่อถือตาม ๆ กันมาในคัมภีร์พระเวทของฮินดูว่า “พุทธปรัชญาปฏิเสธเทพเจ้าดั้งเดิม ปฏิเสธความเชื่อทางศาสนาเดิม ปฏิเสธประเพณีและจารีตนิยมที่รุงรัง”⁵ ตรงจุดนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า พุทธปรัชญาปฏิวัติสังคมแบบฮินดู ที่เคยเชื่อถือและมอบอำนาจไว้ที่สิ่งสูงสุด ให้มนุษย์หันกลับมาเน้นที่กิจกรรมของตน มากกว่าที่จะยอมทุ่มเทความเชื่อไว้ในสิ่งที่นอกเหนือความเป็นมนุษย์ โดยเน้นให้กลับมาสนใจใส่ใจในตัวตนของมนุษย์แต่ละบุคคล เพื่อให้เกิดความมั่นใจในศักยภาพของตนเอง ด้วยการลงมือปฏิบัติ

พุทธปรัชญาได้ดึงความสนใจของผู้คนในยุคนี้ให้หันมาสู่ตัวตนที่เป็นมนุษย์ธรรมดา มีชีวิตอยู่จริง ๆ ที่นักปรัชญาอรรถิภาวนิยมเรียกว่า “ความเป็นจริงของมนุษย์” ให้ความสำคัญในความเป็นมนุษย์มากกว่าสิ่งที่นอกเหนือความเป็นมนุษย์ ให้ความสำคัญมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเลือดมีเนื้อจริง ๆ ไม่ได้มีสิ่งใดที่นอกเหนือไปจากความเป็นมนุษย์ที่กำลังดำรงอยู่

มีคำถามว่า ทำไมพุทธปรัชญาจึงให้ความสำคัญในความเป็นมนุษย์ ทำไมความเป็นมนุษย์จึงมีความสำคัญก่อนสิ่งอื่นใด เหตุผลอย่างหนึ่ง เพราะการที่จะได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นถือว่าเป็นของยาก แม้ได้เกิดมาแล้วการที่จะดำเนินชีวิตให้ตั้งงามถูกต้องและอยู่รอดปลอดภัยได้นั้นยิ่งยาก มนุษย์ผู้ที่ได้เกิดมาแล้วจะพยายามไปสู่เป้าหมายสูงสุดในความเป็นมนุษย์ได้ก็ยิ่งยากขึ้นไปอีก

ฉะนั้นความสำคัญในชีวิตความเป็นมนุษย์ พุทธปรัชญาจึงมีข้อห้ามในพระวินัย คือห้ามภิกษุทำลายชีวิตมนุษย์ ใครทำลายชีวิตมนุษย์ถือว่ามีความผิดขั้นสูงสุดทางพระวินัย มิใช่เพียงชีวิตมนุษย์เท่านั้น ทุกชีวิตที่เกิดขึ้นมาบนโลก ไม่ว่าจะเป็นชีวิตสัตว์ชนิดใด ๆ ก็เป็นสิ่งชีวิตที่ควรค่าแก่การรักษา โดยให้ปลูกความรักความเมตตาในสรรพชีวิตขึ้นในใจให้มาก (เมตตาภาวนา) บางศาสนาที่เกิด

⁵ สนิท ศรีสำแดง, **ปรัชญาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

ร่วมยุคสมัยกับพุทธปรัชญา จึงให้ความสำคัญแก่สิ่งมีชีวิตแม้จะเป็นเพียงเชื้อโรคเล็ก ๆ ก็ถือว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่ควรค่าแก่การถนอม แนวคิดนี้มีอยู่ในปรัชญาศาสนาเซน

๒.๓ แนวคิดมนุษยนิยมกับเป้าหมายของพุทธปรัชญา

การให้ความสำคัญในความเป็นมนุษย์ พุทธปรัชญามีเป้าหมายคือต้องการให้มนุษย์แก้ไข ปัญหาความทุกข์ด้วยตัวเอง ความทุกข์เป็นปัญหาใหญ่ของมนุษย์ ดังนั้นพระวชิราภิกษุณีจึงกล่าวว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรอื่นดับไปเลย”⁶ ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์ในพุทธปรัชญาที่ว่า “เราสอนเรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น”⁷ จากพระพุทธรพจน์ดังกล่าวจะเห็นว่าการเกิดขึ้นของพุทธปรัชญามีสาเหตุมาจากความทุกข์และมีเป้าหมายอันสูงสุดคือความดับทุกข์

๓. สรุปลักษณะแนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา

๑. พุทธปรัชญายอมรับความเป็นมนุษย์ว่า มีองค์ประกอบ ๒ ส่วน คือ กาย กับ จิต หรือ วัตถุ กับ สิ่งมีชีวิต วัตถุ รวมเรียกว่า ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ใช้เรียกกันตาม โวหารโลกว่าตัวตนของมนุษย์

๒. ในความเป็นมนุษย์นั้น พุทธปรัชญาปฏิเสธความเป็นอัตตาชนิดที่เป็นจิตวิญญาณสากล อันเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง หรือตัวตนถาวรที่ยืนโรงอยู่เบื้องหลังความเป็นมนุษย์ในปรัชญาของ อูปนิษัท ในความเป็นมนุษย์ของพุทธปรัชญาที่มีองค์ประกอบอยู่ ๕ อย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นความว่างเปล่าจากอัตตาถาวร จึงเป็นการปฏิเสธสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ที่คอย กำหนดควบคุมหรือกำกับโชคชะตาของมนุษย์ด้วย

๓. พุทธปรัชญาไม่เน้นความสำคัญในการแสวงหาความจริงสากลในเชิงอภิปรัชญา เพราะ มองว่าปัญหาคือความทุกข์ของมนุษย์เป็นสิ่งที่อยู่เฉพาะหน้าที่ต้องรีบแก้ไข ก่อนที่จะหมดโอกาสเมื่อ ความตายมาถึง เพราะชีวิตมนุษย์น้อยเป็นอยู่ได้ไม่เกินร้อยปี หรือมีเกินไปบ้างก็น้อย หากมีแสวงหา ความจริงสากลซึ่งเป็นสิ่งที่ไกลตัว จะไม่มีวันพบและเข้าใจได้ในชีวิตนี้

⁶ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

⁷ ดุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔.

๔. พุทธปรัชญาปฏิเสธความเชื่อในแบบเทวนิยม คือมิให้ยึดถือลุ่มหลงอยู่กับสิ่งเหนืออัตวิสัยของมนุษย์ เพราะมันห่างไกลจากชีวิตและความเป็นจริง พุทธปรัชญาจึงกระตุ้นเตือนให้มนุษย์หันกลับมาเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง จึงนำมาสู่การให้ความสำคัญต่อการกระทำด้วยเจตนา (เจตนา หัง ภิกขเว กัมมัง วทามิ) นั่นคือสอนให้เชื่อในเรื่องการกระทำด้วยเจตนาเป็นสำคัญ

๕. พุทธปรัชญามีทัศนะว่า มนุษย์ไม่ได้ถูกสร้างมาให้มีรูปแบบอย่างตายตัว แม้ยอมรับว่ามนุษย์มีกรรมเก่าในอดีต แต่มิได้หมายความว่า กรรมเก่าเหล่านั้นจะมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการควบคุมหรือลิขิตชีวิตของมนุษย์ทั้งหมด มนุษย์ยังสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือการกระทำสิ่งใหม่ให้ดีกว่าเดิม มนุษย์จึงสามารถพัฒนาตนเองได้ด้วยการกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเองโดยเน้นที่เจตนา อันเป็นเป็นกุศลหรืออกุศล

๖. จุดกำเนิดพุทธปรัชญา มิใช่เป็นผลที่มาจากความคิดเท่านั้น แต่เป็นประสบการณ์จากความตระหนักรู้อย่างชัดแจ้งในความจริงที่มีอยู่

๗. พุทธปรัชญามีทัศนะว่า “สรรพสิ่งย่อมเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นวัตถุหรือเป็นจิต”

๘. พุทธปรัชญามีหลักทฤษฎี เป็นแนวปฏิบัติเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ชัดเจน คือ หลักไตรสิกขา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ หากปฏิบัติตามวิธีนี้สามารถบรรลุผลได้จริง เพราะเป็นทฤษฎีที่ได้รับการพิสูจน์มาก่อนแล้ว จึงเสนอทางเลือกไว้สำหรับมนุษย์

๙. พุทธปรัชญามีเป้าหมายสูงสุดคือความดับทุกข์ได้ในความเป็นมนุษย์นี้เอง

๑๐. พุทธปรัชญาเน้นความเพียรพยายามของมนุษย์เพื่อบรรลุเป้าหมาย เพราะมนุษย์จะล่วงพ้นปัญหาได้เพราะความเพียร

แนวคิดมนุษยนิยมในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดที่ชัดเจน และมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิต ๓ ระดับ คือ

๑. เป้าหมายระดับพื้นฐานของชีวิตอย่างต่ำได้แก่ (ก) เพื่อเป็นการรักษากฎแห่งศีลธรรมของสังคมให้ดำรงอยู่ได้ เช่น การรักษาศีลจึงมี คำสอนว่าทำดีทำชั่วจึงมี (ข) เพื่อเป็นการรักษาความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างกันและกันของสังคมมนุษย์ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีจึงมีอยู่ คุณของพ่อแม่ ครูอาจารย์มีอยู่ เพื่อนกับเพื่อนที่ดีมีอยู่ การกราบไหว้บูชามีผล การทำความเคารพกันและกันก็มีผล

๒. เป้าหมายระดับกลางเพื่อให้เกิดกำลังใจในความพากเพียรพยายามในการพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายยิ่ง ๆ ขึ้นไป ความเป็นมนุษย์มิใช่มีเพียงส่วนประกอบของวัตถุเท่านั้น แต่มนุษย์มีธาตุรู้คือจิตวิญญาณที่สามารถพัฒนาไปได้ไกลกว่าวัตถุ มนุษย์จึงมีความหวัง มีอนาคต ผลของความพยายามทำดีทำชั่วจึงมีอยู่ รวมถึงโลกนี้และโลกหน้ายังมีอยู่

๓. เป้าหมายระดับสูงสุด พุทธปรัชญาเน้นการสร้างสรรคสิ่งที่เป็นคุณค่าเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมาย ที่มนุษย์สามารถถึงได้ในความเป็นมนุษย์ที่ยังมีชีวิตเลือดเนื้อ ที่ดำรงอยู่ในโลกนี้ สามารถขจัดปัญหาคือความทุกข์ได้ ความจริงใจความทุกข์หรือปัญหาไม่ได้หมดไป แต่สิ่งที่หมดหรือหายไปคือความยึดมั่นด้วยอุปาทานขั้นต้น เมื่อเข้าใจในกระบวนการของเหตุปัจจัยได้อย่างชัดเจน จึงรู้ว่าไม่มีอะไรยึดและถูกยึดได้อีก ความมีหรือไม่มีจึงไม่มีอีกต่อไป เป็นเป้าหมายสูงสุดระดับโลกุตระ

หวังว่าบทความนี้จะให้ข้อคิด มุมมอง และจุดประกายความมุ่งหวังในการสร้างสันติสุขในสังคมมนุษย์ ให้อยู่ร่วมกันอย่างเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน แม้จะมีเชื้อชาติ กำเนิด ถิ่นฐาน วัฒนธรรม ค่านิยม ที่แตกต่างกัน ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขในสังคมมนุษย์

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ: (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ**. กรุงเทพมหานคร :

พิมพ์ที่ หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ (โรงพิมพ์การศาสนา), ๒๕๑๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล**. ชุด ๙๑ เล่ม.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธศาสนา กับการศึกษาภาคทฤษฎีแห่งความรู้**. กรุงเทพมหานคร : นิล

นาราการพิมพ์, ๒๕๓๔.

ฉิ่ง-ปอล ชาตรี. **ปรัชญาเอ็กซิสเทนเชียลลิสม์ก็คือนุชนิยม**. แปล เรียบเรียงโดย วิทยา

เศรษฐวงศ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๑.